

The edition some of errors in the Seif Asfarangi Divan, corrected by Farzad Jafari

Nurya Yahu*

Abstract

Saif al-Din Asfarangi is one of the Iranian poets in the late sixth and mid-seventh centuries AH. His divan is only surviving work of this poet. Esfarangi Divan firstly corrected and lithographed in Pakistan in 1978. This divan was corrected in 2017 by Farzad Jafari; Several manuscript of this work are available, such as the manuscripts of the Russian State Public Library, the manuscript of the Pakistan Treasure Library, the manuscript of the Turkey Topkapusaray Library, the manuscript of the Sepahsalar Library, and so on. Among the manuscripts, Jafari has chosen the manuscript of the Russian State Library (A) as the basic manuscript and has used other manuscripts in the correction. Although the correction presented is scientific and critical, there are errors and mistakes in it, and in some cases, carelessness in the correction is obvious. The present article tries to reveal and correct some of these errors and mistakes in this correction with a scientific and critical way.

Keywords: Saif al-Din Asfarangi, divan, correction, Farzad Jafari.

Text correction is a valuable activity in introducing texts. Significant researches have been done in correction of texts in the last century, and proficient correctors have been able to introduce us the rich heritage of Iranian culture and literature. This great scientific work, requires special expertise and knowledge, and If this issue is addressed without sufficient knowledge and information, not only will the problem not be solved,

* Instructor of persian language and literature, Maku branch, Islamic Azad university, Maku-Iran,
yahunurya@gmail.com

Date received: 14/02/2023, Date of acceptance: 22/05/2023

but the scope of the audience's confusion in understanding the text will increase. Therefore, accuracy and sufficient knowledge are the main basics of text correction.

One of the valuable works that have been done in the correction of traditional Iranian texts is the correction of Seif Esfarangi's Divan by Farzad Jafari.

Seif Esfarangi was one of the poets of the 12 /13 AH centuries and was born in 1175 AH(Safa, 1992: 2/797) in Esfarang, From the functions of Samarkand. In writing odes, he was influenced by poets before him and his contemporaries and "he was familiar with the poetry of Seif Bakhrazi, Shams Haddadi known as Shams Khale, Zia Farsi and Rashidi Samarqandi" (Asfarangi, 1987 ::30).also,his influence of Khaqani Shervani's poetry is significant.

Seif Esfarangis Divan "include 209 odes, 98 sonnet, 15 Clause preference (tarjiats), 166 stanza(Ghete) and235 quatrains and a total of verses are11,845"(Esfarangi, 2016: Thirteen).

There are several manuscript of Esfaranghis divan available.

- 1) A: Manuscript of the Leningrad State Public Library (Russia) No. 270, dated Dhu al-Hijja, 1335 AH
- 2) B: Manuscript of Pakistan's Ganj Bakhsh Library, No. 890/768, dated 1353 AH
- 3) C: Manuscript of Topkapusaray Library, Turkey, dated 1407 AH
- 4) D: Manuscript of Sepahsalar Library, Tehran, row 3532, number 2927, dated 1432 AH
- 5) E: Manuscript of Golestan Palace Library, Tehran, row 577, number 376, dated 1461 AH
- 6) F: Manuscript of Sepehsalar library, Tehran, row 1258, number 282, undated (probably 16th century AH)
- 7) G: Manuscript of the British Library, London, No. 7790, Add, dated 1594 AH
- 8) H: Manuscript of Sepahsalar library, Tehran, row 1257, number 281, undated (probably 17th century)
- 9) I: Manuscript of Golestan Palace Library, Tehran, No. 572, undated
- 10) J: Manuscript of Golestan Palace Library, Tehran, property number 578, undated
- 11) K: Manuscript of Tehran University Central Library, No. 2750, undated" (Esfarangi, 1396: Nineteen)

In Farzada Jafari's correction of this work, Manuscript A was used as the base version due to its antiquity and authenticity, and after that, priority was given to the recordings of Manuscript B. He writes about this: "In recording the difference between

the duplicates, we have given priority to the importance and validity of that Manuscript, for example, versions A and B are always given priority until we reach the later Manuscriptes" (ibid, 33).

Of course, it is also worth mentioning that before Jafari, this divan was corrected by Zubaydah Sediqi. This correction was based on the Manuscript of the Pakistan Ganj Bakhsh Library. The advantage of Jafari's correction has over this correction is that Jafari considered the "antiqueness" and "authenticity" of the manuscript and presented a scientific-critical correction with an emphasis on antiquity. In this correction, based on the "antiqueness" and "authenticity" of the Manuscriptes, Jafari selected eleven duplicates from among the twenty-four Manuscriptes of Seifs Divan, and out of these eleven duplicates, he considered five Manuscriptes to be more authentic and reliable, and in the edition, relied on these duplicates, but in the meantime, he also used six other duplicate in case the text was missing and the other Manuscriptes were distorted, which is a principled and scientific method in correcting the Manuscript. Also, he has used the method of edition based on the original Manuscript, and he has made the Leningrad A Manuscript, which was "oldest, The most perfect, and the most correct Manuscript"(Jafari, 2016: thirty-one), as the original Manuscript. However, Sediqi based the Manuscript of Taj Bakhsh library. Another important point in this correction is that, as stated by the corrector, he took the side of "honesty and trustworthiness" with the audience and brought the duplicates recordings as they were. Also, he has given the enough duplicates and the recordings of this Manuscript in cases of ambiguity and confusion, which is a valuable and scientific work.

Despite all the accuracy that Jafari had in correcting, his correction is not without defects and concrete errors. Relying too much on Manuscript A based on its antiquity has caused the editor to ignore the recordings of other Manuscriptes, especially Manuscript J. Accuracy in the semantic, linguistic, rhetorical features, etc. in correction can help the corrector in methodical and critical correction and help the corrector in choosing the correct recordings of the duplicate. In the present case, in some cases, the semantic, linguistic, and rhetorical features of the J Manuscript and other Manuscriptes were Predominance to the Leningrad Manuscript, and not paying attention to these features was the cause of the slippage in the correction. Therefore, it can be said that in correction, a method should be adopted that has the three principles of "ancientity", "authenticity" and "authenticity".

In Jafari's correction, these three principles have been carefully considered in most of the cases. The principle of "authenticity" has been overshadowed by the principle of

"antiquity" in some cases. Also, if the majority of valid Manuscripts have a single recording and the base Manuscript is a different recording, with relying these three principle, preference can be given to the recording of majority Manuscripts, which in some cases, Jafari corrected this. The original has not paid attention. The current research tries to edit some defectes and errors in the correction of this Divan by focusing on the semantic, linguistic, and rhetorical features. In some cases, as it is clear, the recording of Manuscript J is preferable based on linguistic, rhetorical and semantic principles. The result of the present study, shows that the majority of errors in recording, are due to inaccuracy in these three factors.

Bibliography

- Al-Taftazani, Saad al-Din (1990). *Al-Khatib Al-Qazvini's summary description of Al-Muftah summary*. Abdulmutal al-Saeedi's research, the first part, ed3, Qom: Dar al-Hakeme[in Persian]
- Attar Neishabouri, Sheikh Fariduddin (2007). *Muṣibat-Nama*, Correction and Notes by Mohammad Reza Shafiei Kodkani, Tehran: Sokhon[in Persian]
- Dolatshah Samarqandi (2003). *Tazkira al-Shoara*, edited by Edward Brown, Tehran: Asatir. [in Persian]
- Esfarangi, Saif al-Din Al-Araj (2016). *Seif Esfarang's Divan*, Farzad Jafari's correction, ed 1, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Esfarangi, Saifuddin (1987). *Divan*, with an introduction and proofreading by Zubaidah Sidiqi, Multan, Pakistan, Awan-ghumi Cultural Minister of the Improvement Center[in Persian]
- Ferdowsi, Abulqasem (2009). *Shahnameh*, by Jalal Khaleghi Mutlaq and colleagues, Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopaedia[in Persian]
- Hafez Shirazi, Shams al-Din (1987). *Divan*, by the efforts of Khalil Khatib Rahbar, ed4, Tehran: Safi Alishah Publishing House[in Persian]
- Khalaf Tabrizi, Mohammad Hossein (1963). *Borhane Ghatee*, by Dr. Mohammad Moin, ed2, Tehran: Ibn Sina Book Shop[in Persian]
- Khaqani, Afzaluddin Badil (2003). *Divan*, correction and introduction and notes by Ziauddin Sajjadi, ed7, Tehran: Zovvar Publications[in Persian]
- Manouchehri Damghani, (1991). *Divan*, by the efforts of Dr. Mohammad Debir Siyaghi, 1 ed, Tehran: Zovvar Publications[in Persian]

Mevlana, Jalaladdin Mohammad (1997). *Shams Tabrizi's Divan*, revised by Farozanfar's Badi-ul-Zaman, Tehran: Amir Kabir Publications. [in Persian]

_____ (2013). *Masnavi Manavi*, revised by Reynolds A. Nicholson, 5 ed, Tehran: Hermes Publications[in Persian]

Mirsalim, Seyyed Mustafa (2004). *Encyclopaedia of the World of Islam*, Tehran: Publication of Islamic Encyclopedia Foundation[in Persian]

Mosaffa, Abolfazl (1978). *dictionary of astronomical terms*, Tabriz: Publications of the Institute of History and Culture of Iran. [in Persian]

Nasser Khosro (1994). *Divan Nasser Khosro*, 1 ed, Tehran: Negah and Alam Publications[in Persian]

Nizami Aruzi Samarqandi, Ahmad bin Omar (1996). *The four discourses(Chahar Maghaleh)*,by Mohammad Qazvini, Tehran: Jami[in Persian]

Nizami Ganjavi, Elias bin Yusuf (2004). *Khamse*, introduction and revision of M. Zahouriyani, 2 ed, Tehran: Tolou Publishing[in Persian]

Noushin, Abdul Hossein (1984). *Glossary about the difficult words of Shahnameh*, 3 ed, Tehran: Donya. [in Persian]

Ovhadi Maraghi (1961). *Divan Ovhadi Maraghi*, edited by Saeed Nafisi, Tehran: Amir Kabir[in Persian]

Qaani Shirazi (1984). *Divan*, with an introduction and correction by Nasser Hiri, 1 ed, Tehran: Aristotle and Golshai Publications[in Persian]

Razi, Shams Qays (n.d.). *Almjam fi maayir Al-asharol Ajm*, corrected by Allameh Mohammad Qazvini, Tehran :Tehran bookstore. [in Persian]

Saadi Shirazi, Mosleh al-Din (2001). *Saadi's ghazals*, by Kazem Bargh Nisi, 1 ed, Tehran: Fekr Rooz[in Persian]

Safa, Zabihullah (1992). *History of Literature in Iran*, Tehran: Ferdowsi[in Persian]

Sanai Ghaznavi, Majdod bin Adam (1962). *Divan Sanai Ghaznavi*. Mohammad Taghi Modares Razavi, Tehran: Ibn Sina Library. [in Persian]

Sanai Ghaznavi, Majdod Ibn Adam (2006). *Divan*, by the efforts of Modares Razavi, 6 ed, Sanai Publications[in Persian]

Vafaie, Mohammad Afshin and Firoozbakhsh, Pejman(2020/2021). "Restoring Five Verses in the Story of Forud Son of Siavakhsh in Ferdowsi's Shahnameh", *Classical Persian Literature* ,Vol. 11, No. 2, Fall and Winter 2020-2021, 85-107[in Persian]

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی تصحیح فرزاد جعفری

نوریا یاهو*

چکیده

سیف‌الدین اسفرنگی از شاعران اواخر سده ششم و اواسط سده هفتم ه.ق است. تنها اثری که از این شاعر برجای مانده دیوان اوست. دیوان اسفرنگی نخست بار در سال ۱۳۵۷ش در پاکستان تصحیح و چاپ سنگی شده است. این دیوان در سال ۱۳۹۶ توسط فرزاد جعفری تصحیح شد؛ نسخه‌های چندی از این اثر در دست است که می‌توان به نسخه‌های کتابخانه عمومی دولتی لنینگراد (روسیه)، نسخه کتابخانه گنج بخش پاکستان، دستنویس کتابخانه طوپقاپوسرای ترکیه، دست‌نویس کتابخانه سپهسالار و ... اشاره کرد. جعفری از میان نسخ، نسخه کتابخانه دولتی لنینگراد (روسیه (A)) را نسخه اساس برگزیده و از دیگر نسخه‌ها نیز در تصحیح بهره برده است. با این که تصحیحی که ارائه شده علمی و منتقدانه است ولی خطاها و لغزش‌هایی در آن دیده می‌شود و در پاره‌ای موارد بی‌دقتی در تصحیح آشکار است. مقاله حاضر تلاش دارد به روش علمی و انتقادی برخی از این خطاها و لغزش‌ها را آشکار کرده و تصحیح نماید.

کلیدواژه‌ها: سیف اسفرنگی، دیوان، تصحیح، فرزاد جعفری.
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* مربی گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ماکو، دانشگاه آزاد اسلامی، ماکو، ایران، yahunurya@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۰۱

۱. مقدمه

سیف اسفرنگی آن طور که ذبیح‌الله صفا در تاریخ ادبیات خود آورده است به سال ۵۷۱ ه.ق (صفا، ۱۳۷۱: ج ۲: ۷۹۷) در اسفرنگ از توابع سمرقند، به دنیا آمده است. او به اشعار شاعران هم‌عصر خود همچون کمال‌الدین اسماعیل، ظهیر فاریابی، سیف باخرزی و... نظر داشته و بیش‌تر «با شعر سیف باخرزی، شمس حدادی معروف به شمس خاله، ضیای فارسی و رشیدی سمرقندی مانوس بوده است» (اسفرنگی، ۱۳۵۷: ۳۰). در تذکره‌الشعراى سمرقندی در مورد او می‌آید:

مولانا سیف‌الدین مردی طالب علم بوده و اهل فضل است و در سخنوری مرتبه عالی دارد و دیوان او متعارف است و در مجلس آغ بیگ سلطان دیوان او را دائم علما و فضلا مطالعه کردند و سخن او را بر سخن اثیر اخسیتیکی ترجیح تمام دادندی (دولت‌شاه سمرقندی، ۱۳۸۲: ۱۲۶)

از این میان تأثیر خاقانی در شعر او چشمگیر است که در مقاله‌ای با عنوان «سیف اسفرنگی و اثرپذیری او از خاقانی» (۱۳۸۸) از علی اصغر باباصفری و گلپیر نصری به آن پرداخته شده است.

تنها اثر برجای مانده از او، دیوان اشعار است دیوان اشعار او «شامل قصاید (۲۰۹)، غزلیات (۹۸ غزل)، ترجیعات (۱ ترجیع و ۱۴ ترکیب بند)، قطعات (۱۶۶ قطعه) و رباعیات (۲۳۵ رباعی) و جمعا ۱۱۸۴۵ (یازده هزار و هشتصد و چهل و پنج) بیت است» (اسفرنگی، ۱۳۹۶: سیزده). نسخه‌های چندی از دیوان او در دسترس است که جعفری این نسخ را چنین برشمرده است:

۱) A: دست‌نویس کتاب‌خانهٔ عمومی دولتی لنینگراد (روسیه) به شمارهٔ ۲۷۰، مورخ ذی‌الحجه، ۷۳۶ ق

۲) B: دست‌نویس کتاب‌خانهٔ گنج‌بخش پاکستان، به شمارهٔ ۸۹۰/۷۶۸، مورخ ۷۵۴ ق

۳) C: دست‌نویس کتاب‌خانهٔ طوپقاپوسرای ترکیه، مورخ ۸۱۰ ق

۴) D: دست‌نویس کتاب‌خانهٔ سپهسالار، تهران، ردیف ۳۵۳۲، به شمارهٔ ۲۹۲۷، مورخ

۸۶۳ ق

۵) E: دست‌نویس کتاب‌خانهٔ کاخ گلستان تهران، ردیف ۵۷۷، به شمارهٔ ۳۷۶، مورخ

۸۶۶ ق

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی ... (نوریا یاهو) ۴۶۵

۶) F: دست‌نویس کتاب‌خانه سپهسالار، تهران، ردیف ۱۲۵۸، به شماره ۲۸۲، بی‌تاریخ (احتمالاً سده ۱۰ ق)

۷) G: دست‌نویس کتاب‌خانه بریتانیا، لندن به شماره ۷۷۹۰، Add، مورخ ۱۰۰۳ ق

۸) H: دست‌نویس کتاب‌خانه سپهسالار، تهران، ردیف ۱۲۵۷، به شماره ۲۸۱، بی‌تاریخ (احتمالاً سده ۱۱ ق)

۹) I: دست‌نویس کتاب‌خانه کاخ گلستان، تهران، به شماره اموالی ۵۷۲، بی‌تاریخ

۱۰) I: دست‌نویس کتاب‌خانه کاخ گلستان تهران، به شماره اموالی ۵۷۸، بی‌تاریخ

۱۱) K: دست‌نویس کتاب‌خانه مرکزی دانشگاه تهران، به شماره ۲۷۵۰، بی‌تاریخ (اسفرنگی، ۱۳۹۶: نوزده)

جعفری در تصحیح این اثر نسخه A را به سبب قدمت و اصالت، نسخه اساس قرار داده است و آن طور که خود گفته اولویت را به ضبط این نسخه و نسخه B داده است. «در ثبت اختلاف نسخه بدل‌ها، تقدم را به اهمیت و اعتبار آن نسخه داده‌ایم مثلاً همواره نسخه‌های A و B در اولویت هستند تا به نسخه‌های متأخرتر می‌رسیم» (همان، سی و سه).

پیش از جعفری، تصحیحی از این دیوان، توسط زبیده صدیقی صورت گرفته است. روش تصحیح صدیقی روش التقاطی است و بیشتر تأکیدش بر نسخه کتابخانه گنج‌بخش پاکستان بوده است؛ اهمیت تصحیح جعفری بیشتر از این جهت است که به روشی علمی و منتقدانه به تصحیح این دیوان همت گماشته است و «قدمت» و «اصالت» نسخ را در تصحیح مدنظر قرار داده و آنطور که خود گفته، ابتدا بر اساس «قدمت» و «اصالت» نسخ، یازده نسخه را از میان بیست و چهار نسخه دیوان سیف، انتخاب کرده و از این یازده نسخه نیز پنج نسخه را دارای سندیت و اعتبار بیشتری دانسته است و در تصحیح، تکیه بر این نسخه‌ها داشته ولی در این میان، از شش نسخه دیگر نیز در صورت افتادگی متن و مخدوش بودن دیگر نسخ، بهره گرفته که در تصحیح نسخ، روشی اصولی و علمی است. همچنین او از روش تصحیح بر مبنای نسخه اساس استفاده کرده است و نسخه لنینگراد A را که «اقدام، اکمل و اصح نسخ» (جعفری، ۱۳۹۶: سی و یک) بوده، نسخه اصل قرار داده است. حال آنکه صدیقی نسخه کتابخانه تاج‌بخش B را اساس قرار داده است. نکته دیگر قابل اهمیت در این تصحیح، این است که همانطور که خود مصحح بیان داشته جانب «صداقت و امانتداری» با مخاطب را گرفته و ضبط‌های نسخ را آن‌طور که بوده، آورده است. همچنین نسخه بدل‌های کافی و ضبط‌های این نسخ را در موارد ابهام و التباس آورده که خود، کاری ارزشمند و علمی است.

یکی دیگر از ویژگی‌های ارزشمند این تصحیح، تواضع مصحح در تصحیح و یادکرد این نکته است که ضبط‌های نسخه‌بدل‌های مختلف در پاورقی آمده تا امکان انتخاب را برای مخاطب در صورت لغزش در تصحیح فراهم آورد. در حالی که این شیوه در تصحیح قبلی کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است.

با همه این باریک‌بینی‌ها و دقت در تصحیح و با توجه به اینکه «آنان که با تصحیح متون ادبی سر و کار داشته و پا در میدان عمل گذاشته‌اند بیش و کم باید دریافته باشند که تصحیح هر متن دشواری‌ها و ظرافت‌های خاص خود را دارد» (وفایی و فیروزبخش، ۱۳۹۹: ۸۸)، تصحیح این دیوان نیز دشواری‌های خاص خود را داشته است و به این سبب، لغزش‌هایی در تصحیح جعفری می‌توان یافت. در برخی موارد تکیه بیش از حد به نسخه قدیمی سبب شده مصحح از ضبط‌های دیگر نسخ بخصوص نسخه J کمتر استفاده کند. قدمت نسخه و تأکید بیش از حد به آن در تصحیح هر چند اصلی اساسی در تصحیح است ولی در پاره‌ای موارد می‌تواند عامل لغزش و خطا نیز باشد. دقت در ویژگی‌های معنایی، زبانی، بلاغی و ... در تصحیح می‌تواند در تصحیحی روشمند و متقصدانه به یاری مصحح بیاید و در انتخاب ضبط‌های درست دیگر نسخ، یاریگر مصحح باشد. در مورد حاضر در پاره‌ای موارد ویژگی‌های معنایی و زبانی و بلاغی نسخه J و یگر نسخ بر نسخه لنینگراد برتری داشت و عدم توجه به این ویژگی‌ها عامل لغزش در تصحیح بود. بنابراین می‌توان گفت در تصحیح، روشی باید اتخاذ گردد که سه اصل «قدمت»، «صحت» و «اصالت» را با هم داشته باشد.

در تصحیح جعفری در غالب موارد این سه اصل مورد دقت قرار گرفته است. اصل «صحت» در برخی موارد توسط اصل «قدمت» تحت‌الشعاع قرار گرفته است. همچنین در صورتی که غالب نسخه‌های معتبر، ضبط واحدی داشته باشند و نسخه اساس ضبطی متفاوت، با در نظر گرفتن این سه عامل، می‌توان ارجحیت را به ضبط غالب دیگر نسخه‌ها داد که در برخی موارد جعفری در تصحیح به این اصل توجه نداشته است. پژوهش حاضر سعی دارد با محور قرار دادن ویژگی‌های معنایی، زبانی، بلاغی در تصحیح برخی لغزش‌ها و خطاهای موجود در تصحیح این دیوان را تصحیح کند.

۱.۱ پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهشی در چارچوب مقاله و دیگر انواع پژوهش در مورد تصحیح دیوان اسفرنگی از جعفری صورت نگرفته و پژوهش حاضر در این مورد، اولین است.

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی ... (نوریا یا هو) ۴۶۷

۲.۱ روش پژوهش

در پژوهش حاضر تلاش شد تا با روشی تحلیلی-توصیفی، خطاها و لغزش‌هایی که در تصحیح این دیوان بود مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. ضبط‌های ارجح نسخ با توجه به بعد معنایی و بلاغی و سایر ابعاد انتخاب شد و با روش علمی استدلالی و با آوردن شاهد مثال‌ها، تلاش شد تا لغزش‌های تصحیح در پاره‌ای موارد اصلاح گردد.

۲. متن

تیر / پیر

در بیت زیر:

ابر چون پیر شد ملول شود در هوا از گهرفشانی خویش

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۸)

نسخه «ل» که یکی از نسخ دیوان اسفرنگی است، ضبط «تیر» را به جای «پیر» آورده که برگزیده‌تر است؛ چرا که در فصل تیر و یا ابرهای فصل تیر برخلاف ابر نیسان و بهار چندان برخوردار از باران ندارند و به همین سبب «تیر» ضبط ارجحی است؛ صفت «پیر» برای ابر، صفتی نابجاست.

اسفرنگی در بیتی دیگر نیز به بی‌بهره بودن ابر تابستان یا تیر از باران، اشاره دارد.

محیط از دست او بی‌آبرویی به سان ابر تابستان نماید

(همان ۴۹)

برخلاف تیر و تابستان، ابر نیسان یا ابر بهار را نشانه پربارشی در ادبیات فارسی دانسته‌اند و در بیت زیر نیز اسفرنگی، دست بخشنده ممدوح را به ابر نیسان مانند کرده است:

کفت در نشر احسان شرم دارد ز فیضی کابر در نیسان نماید

(همان ۵۰)

آثار/ ادوار

در بیت زیر:

هیچ هنجاری نخواهم جستن از دور فلک چون در آثار سماوی بیش هنجاری نماند

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۱۵)

نیز «ادوار» ضبطی برگزیده است؛ که ضبط نسخهٔ «J» می‌باشد. شاعر ادوار فلک را منطبق با هنجار و نرم و قاعده‌ای نمی‌بیند و جهان را از هم پاشیده تلقی می‌کند. «دور» و چرخش سیارگان در آسمان، باید منطبق با هنجار و قانون و قاعده باشد و کلمه هنجار با «دور» تناسب دارد و هنجار بی‌ارتباط با «آثار» می‌باشد.

هاروتیان/ هادوریان

در بیت زیر:

سبحة سالوسیان زرق را خر مهره دان قصه هادوریان زهد را افسانه گیر

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۱۸)

نیز با توجه به اینک سالوس و هاروت تناسب بیشتری با هم دارند به نظر ضبط «هاروتیان» ارجح است که ضبط نسخهٔ «J» می‌باشد. زاهدان نه به گدایی که بیشتر به ظاهرسازی و مکر و فریب شهره بوده‌اند و اینجا شاعر این صفت طایفه زاهدان را مد نظر دارد. به علاوه «هاروتیان» و «سالوسیان» نیز هماهنگی موسیقایی بیشتری دارند. سنایی غزنوی نیز سالوسیان و هاروتیان را در بیت زیر در کنار هم آورده است:

سالوسیان دل را در کوی او مصلاً هاروتیان دین را در زلف او سقرگه

(سنایی ۱۳۴۱: ۵۹۵)

در بیت زیر از ناصر خسرو نیز به مکر و حيله هاروت و هاروتیان اشاره شده است:

هاروت همانا که بست راحت زی خانه بدان بند جادوانه

(ناصر خسرو ۱۳۷۳: ۴۳۳)

هم‌چنین هاروتیان ارتباط با خودبینی نیز دارد؛ چرا که هاروت و ماروت از بطر و خودبینی در چاه زندانی شدند. در مثنوی مولانا در دفتر اول به داستان هاروت و ماروت، اشاره کرده و آن

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی ... (نوریا یاهو) ۴۶۹

دو را مثل خودبینی ساخته است: «اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش در هر فتنه»:

همچو هاروت و چو ماروت شهیر از بطر خوردند زهرآلوده تیر

(مولوی ۱۳۹۰: ۱/۱۴۸)

زاهدان نیز به صفت خودبینی شهره‌اند و هاروتیان زهد را می‌توان زاهدان مغرور به زهد و طاعت خود، معنی کرد. در شعر حافظ و دیگر شاعران، خودبینی اهل زهد، بسیار آمده است.

تیر سودا/ تیر غوغا

در بیت:

خستگان تیر غوغا روز پیچاپیچ صبر با جراحت‌های دل از درد و درمان فارغاند

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۱۹)

نسخه‌های «E/ G/ I»، «تیر سودا» ضبط کرده‌اند که ضبط ارجحی است. یکی از معانی سودا؛ «شیفتگی و محبت و عشق» (دهخدا، مدخل سودا)، عشقی که به جنون و دیوانگی می‌انجامد. ترکیب «تیر سودا»، اضافه تشبیهی است، شاعر، عشق و میل شدید را به تیری مانند کرده است و معنی بیت نیز چنین است که «آنان که غرق در عالم سودای عشق‌اند با دلی مجروح و خسته و زخم‌دیده، عنایتی به درد و درمان ندارند و بی‌خیال درمان درد خودند و با این درد خوش‌اند». ابیات قبل و بعد شعر نیز که در مورد عشق و عاشقی است این ضبط را تأیید می‌کند.

نماید گرد شب‌دیزان/ بتابد نعل شب‌دیزان

در بیت:

نماید گرد شب‌دیزان ز روی معرکه گویی هلال عید پیدا شد ز روی گنبد خضرا

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۲۲)

نیز، ضبط نسخه‌های «E / G/ H/ I/J» که «بتابد نعل شب‌دیزان ز گرد معرکه گویی» درست می‌باشد؛ و با ضبط مصحح، بیت معنای ماحصلی ندارد. در ادبیات فارسی ارتباط بین «نعل» و «ماه»، ارتباطی تکراری و کلیشه شده است که اسفرنگی نیز به پیروی از سنت، بین این دو شباهت برقرار کرده است. منوچهری این تشبیه را آورده است:

۴۷۰ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲

سم اسب در دشت مانند ماهی شده ماه بر چرخ مانند نعلی

(منوچهری ۱۳۷۰: ۱۳۲)

در شعر امیر معزی نیز این تشبیه آمده است.

ای ماه چو ابروان یاری گویی نی نی چو کمان شهریاری گویی
نعلی زده از زر عیاری گویی در گوش سپهر گوشواری گویی

(امیر معزی، نقل از نظامی عروضی سمرقندی ۱۳۷۵: ۶۸)

مولوی نیز در مورد این تشبیه کلیشه‌ای در شعر شاعران چنین آورده است:

گر نسبتی کنند به نعل آن هلال را زان ژاژ شاعران نقتد ماه از مهی

(مولوی ۱۳۷۶: ۱۱۰۲)

اغراق در برخاستن گرد اسبان به آسمان و گردآلود و تیره شدن آسمان نیز توصیفی تکراری بوده است. عنصری می‌سراید:

ز سم سواران و گرد سپاه زمین ماه روی و زمی روی ماه

(عنصری، نقل از المعجم، بی تا: ۳۴۵)

یکی تازی‌ای بر نشسته سیاه همی گرد نعلش برآمد به ماه

(فردوسی ۱۳۸۹: ۲/۲۳۵)

در بیت فوق نیز اسفرنگی صحنه جنگ و درخشش نعل اسبان را از میانه غبار میان جنگ، به تصویر می‌کشد. او تابیدن نعل اسبان از گرد و خاک میدان نبرد را به دیده شدن هلال عید در آسمان ازرق شبانگاهی، مانند می‌کند.

گوهر / گیسو

در بیت:

بند از سلسله گوهر نصرت برگیر زنگ از آینه روی ممالک بزدا

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۲۹)

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی ... (نوریا یاهو) ۴۷۱

نسخه‌های «J/I/G/C» همه ضبط «گیسوی نصرت» آورده‌اند که ضبط ارجحی است. بین گیسو و روی (رخسار) تناسب هست. «گیسوی نصرت» نیز به مانند «آینه روی ممالک»، تشبیه اضافی است. بند و سلسله (پیچ و جعد مو) نیز با زلف و گیسو مرتبط است نه با گوهر، بند را از سلسله مو و زلف می‌گشایند نه از سلسله گوهر، و به همین خاطر گیسو برگزیده‌تر است. ترکیب «گیسوی نصرت» در بیت زیر از قآنی نیز آمده است:

کمند عزم تو گیسوی شاهد نصرت سنان قهر تو مژگان دیده آجال

(قآنی ۱۳۶۳: ۴۳۹)

سلسله زلف و گیسو نیز تعبیری پرکاربرد در شعر شاعران بوده است:

هر دل که تو را جست چو دیوانه مستی در سلسله زلف زره وار کشیدی

(سنایی ۱۳۸۵: ۱۰۲۷)

ای که با سلسله زلف دراز آمده‌ای فرصت باد که دیوانه نواز آمده‌ای

(حافظ ۱۳۶۶: ۵۷۳)

بند/ عقد

در بیت:

به ره چشمه سر از عُلّت آزرم بشوی پای خود را به سر از عقد حوادث بگشای

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۲۹)

نسخه‌های «J/I H/G/C» همه «بند حوادث» آورده‌اند که مناسب است؛ پای را از عقد و گردنبند نمی‌گشایند بلکه از بند می‌گشایند. بند و پا متناسب با هم‌اند. عقد به معنی «گردنبند و رشته مروارید و قلاده» (دهخدا مدخل عقد) است و با حوادث سنخیتی ندارد. بند حوادث اضافه تشبیهی است؛ حوادث همچون بند و زنجیری ان که آدمی را گرفتار می‌سازند.

ذراع فلک / ذراع اسد

در بیت:

جز ذراع فلک از بدرقه هیبت او نیست در وهم مسافر خطر شب پیمای

(همان، ۲۹)

نیز نسخه‌های «J/ E /C»، «ذراع اسد» آورده‌اند که مناسب‌تر است. ذراع یا ذراع اسد یکی از ستارگان است و «ذراع الاسد، ذراعین، ستاره‌ای از ستارگان صورت جوزا (توامان) است به شکل ذراع (بازو است)» (مصطفی، ۱۳۵۷: ۳۰۳). همچنین: «ذراعین: تثنیه ذراع است یکی را ذراع مبسوطه و دیگری را ذراع مقبوضه گفته‌اند و بازوان شیر هم به فارسی گویند، منزل هفتم ماه و علامت آن و ستاره است از قدر اول و در صورت جوزاست. ذراع مبسوطه از آن جهت گویند که طلوع آن مقدم بر ذراع مقبوضه است ... ابوریحان گوید: «... دو ستاره است روشن بر سر و پیکر، و دوری میان ایشان مانند دوری شرایطین است» (التفهیم، ۱۰۹) (نقل از مصطفی، ۱۳۵۷: ۳۰۴). ضبط ذراع اسد به این دلیلی برگزیده‌تر است که ایهامی را در خود دارد؛ هم در معنی «ستاره معروف» به کار می‌رود و هم «بازوی شیر» را به ذهن تداعی می‌کند و کلمات هیبت و خطر، متناسب با این ضبط می‌باشند.

شاعر بر این است که در دورهٔ پادشاهی ممدوحش راه‌ها در شب، چنان امن است که به ذهن مسافر جز ترس از هیبت و شکل ظاهری ذراع اسد (ستاره‌ای که به شکل بازوی شیر در آسمان دیده می‌شود)، ترسی دیگر راه نمی‌یابد.

ققع / قمع

در بیت:

بادۀ ریحانی خواه تا که هم از عکس او جام عقیقین شود چون قمع ارغوان

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۳۵)

نسخهٔ «J»، «ققع» آورده و این ضبط درست است. «ققع» مجازاً به معنای «شراب» است و شاعر شراب ارغوانی و سرخرنگ را توصیف کرده است. به واسطهٔ بادۀ ریحانی و انعکاس رنگ آن، جام عقیقین همچون شراب ارغوانی سرخ می‌شود. این مضمون پرکاربرد بوده است که جام شراب رنگ شراب را به خود می‌گیرد و تفاوتی بین آن‌ها ایجاد نمی‌شود. در توصیفی می‌آید:

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی ... (نوریا یا هو) ۴۷۳

رَقَّ الزَّجَاجُ وَرَقَّتْ الْخَمْرُ وَتَشَابَهَا فَتَشَاكَلِ الْأَمْرُ
فَكَانَ خَمْرٌ وَلَا قَدْحٌ وَكَانَ قَدْحٌ وَلَا خَمْرٌ

(التفتازانی ۱۳۶۹: ج ۲، صفحه ۴۰)

ترک چرخ / دور چرخ

در بیت:

موی کشان دور چرخ هندوی شب را تا در خورشید شب غلام برآرد

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۴۲)

نیز نسخه‌های «J/ H/G/ B»، «ترک چرخ» ضبط کرده‌اند، که مناسب است. «ترک چرخ»، تعبیری پرکاربرد در شعر گذشته است. علاوه بر این با «هندو» تناسب دارد. همچنین عبارت «برآرد»، نیز به فاعل نیاز دارد که فاعلش «ترک چرخ» است نه «دور چرخ»، ترک چرخ موی کشان برآرد. «ترک چرخ» اضافه تشبیهی است و چرخ به ترکی (جنگاوری) مانند شده است. بین ترک / هندو / غلام نیز تناسب برقرار شده است. همچنین «ترک چرخ» یا «ترک فلک» و «ترک گردون» و «جنگجوی فلک»، ستاره مریخ نیز هست. ترک چرخ یا «ترک فلک» کنایه از کوكب مریخ است و آفتاب را هم گفته‌اند (برهان)، مریخ و آفتاب (ناظم الطباء) ترک گردون کنایه از مریخ (آندارج) «دهخدا، مدخل ترک فلک»

ترک فلک در بیت زیر از حافظ آمده است:

بیا که ترک فلک خوان روزه غارت کرد هلال عید به دور قدح اشارت کرد

(حافظ ۱۳۶۶: ۱۷۷)

هاروتیان / جالوتیان

در بیت زیر نیز:

درع داوودی ز مهر آل یاسین کرده‌ام تا بود هاروتیان را دهشت از پیکار من

(اسفرنگی، ۱۳۹۶: ۳)

ضبط نسخه «آ»، «جالوتیان» می‌باشد که ارجح است؛ شاعر بین حضرت داوود و جالوت و جالوتیان ارتباط ایجاد کرده و تلمیح به داستان کشته شدن جالوت به دست حضرت داوود

نیز دارد. در دانشنامهٔ اسلام آمده است: «جالوت در تورات جلیات جتّی (از اهالی جتّ) خوانده شده (اول سموئیل، ۱۷: ۴)؛ و ویژگی‌های جسمانی خارق‌العاده‌ای چون قدی به بلندی ۳ متر و بدنی قدرتمند به او نسبت داده شده است (اول سموئیل، ۱۷: ۴-۷). بنا بر آنچه در کتاب اول سموئیل آمده است، هنگامی که دو سپاه بنی‌اسرائیل و فلسطینیان در درهٔ ایلاه با یکدیگر روبه‌رو شدند، نخست جالوت برای نبرد تن به تن مبارز طلید و به رجزخوانی پرداخت. آن‌گاه داوود برای مبارزه با او پیشقدم شد و با فلاخن خود سنگی به پیشانی او زد که وی را از پای درآورد. پس از آن، با شمشیر سر از تن او جدا کرد و آن را به اورشلیم برد (۱۷: ۴۹-۵۴)». (نقل از دانشنامه جهان اسلام، مدخل جالوت)

شاعر در بیت به تناسب داوود و جالوت نظر داشته و تلمیح به این داستان دارد و بر این اساس، ضبط «جالوت» برگزیده‌تر است.

همای ظفر / هوای ظفر

در بیت:

عمری است تا همای ظفر صید می‌کند / زاغ کمان به بازوی پر کلاه تو

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۲۷)

نسخه‌های «A/I»، «هوای ظفر» ضبط کرده‌اند که برگزیده‌تر است؛ تناسب بین «کمان» و «هوا» بر همه آشکار است و ترکیب «هوای ظفر»، اضافهٔ اقترانی است. هوایی که همواره قرین ظفر و پیروزمندی بوده است. شاعر ادعا دارد که «زاغ کمان» ممدوح با کمک پر کلاه او همواره پیروزی نصیب و بهرش بوده است. اگرچه هما و بخت و اقبال و ظفر نیز در کنار هم می‌آیند ولی اینجا با توجه به قاعده جایگزینی ناآشنا به جای آشنا، می‌توان حدس زد که ضبط ارجح ضبط نسخهٔ «A» که نسخه اساس است و نسخهٔ «J» می‌باشد. «همای ظفر» در مقایسه با «هوای ظفر» آشناتر است؛ چرا که هما، همواره با اقبال و بخت و پیروزی شناخته شده است و این عامل لغزش کاتبان و خطای مصحح بوده است. چرا که: «این مسأله یکی از بدیهیات فرهنگی ماست که کاتبان، هر صورتی را که برای ایشان ناشناخته و غریب بوده است به آشناترین صورتی که می‌شناخته‌اند بدل می‌کرده‌اند» (شفیعی کدکنی، مقدمه مصیبت‌نامه ۱۳۸۶: ۱۱۴)

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی ... (نوریا یاهو) ۴۷۵

بنا/ فنا

در بیت زیر نیز:

فناى قدر تو جایی است کز علو نرسد به پایه‌ای که زند ابر سیل بارش، آب

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۶۰)

ضبط نسخه «A» که «بنا» می‌باشد درست است. «بنای قدر» اضافه تشبیهی است و قدر ممدوح به بنایی مانند شده است که ابرها نیز به پایه آن نمی‌رسند. شاعر با کار بست اغراقی، شأن و مقام ممدوح را و قدرش را بر آسمان‌ها کشیده است. تناسب «پایه» در مصراع دوم با «بنا» نیز، ضبط نسخه «A» را تأیید می‌کند.

نهاد/ نفاذ

در بیت زیر نیز:

دستور شرق و غرب وزیر فلک نفاذ بوبکر بن علی، ثقه الملک مجد دین

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۷۰)

ضبط نسخه «A»، «فلک نهاد» است که ضبط ارجحی است. ترکیب «فلک نفاذ» ترکیبی بی‌معنی است؛ حال آنکه «فلک نهاد» صفتی مناسب برای وزیر است؛ هم برگزیده شدن او از طرف آسمان و تأیید آسمانی را به ذهن تداعی می‌کند و هم با نظر به اینکه نهاد در معنای «خوی، باطن، سرشت و جبلت و گوهر» (دهخدا مدخل نهاد) است، سرشت آسمانی و الهی گونه وزیر را آشکار می‌سازد. ترکیب «نهاد آسمانی» که اوحدی در بیت زیر به کار برده نیز نزدیک به ترکیب «فلک نهاد» اسفرنگی است:

چون نهاد تو آسمانی شد صورتت سریر معانی شد

(اوحدی مراغی ۱۳۴۰: ۴۰۲)

زین پلنگ/ زین خدنگ

در بیت:

چون ز کیمخت زمین ادهم شب بیرون جست اسد از خام خود افکند بر او زین پلنگ

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۸۳)

ضبط نسخه «A»، «زین خدنگ» است که ضبط ارجحی است؛ با نظر به اینکه در بیت سخن از سپری شدن شب و فرا رسیدن روز است، «زین خدنگ» استعاره از روشنایی صبح قرار گرفته است. در لغت‌نامه دهخدا در مورد «خدنگ» می‌آید: «درختی است بسیار سخت که از چوب آن نیزه و تیر و زین اسب سازند و تیر خدنگ و زین خدنگ به این اعتبار گویند. (از برهان قاطع) (از ناظم الاطباء)» (نقل از دهخدا، مدخل زین خدنگ). «زین خدنگ» در اشعار شاعران، بسیار آمده است:

چنان برگرفت ز زین خدنگ که گفתי یکی پشه دارد بچنگ

(فردوسی ۱۳۸۹: ۲/ ۳۸۷)

که اندرگشادم در کین و جنگ ورا برگرفتم ز زین خدنگ

(همان)

هوا را بر زمین چون مرغ بستند چو مرغی بر خدنگ زین نشستند

(نظامی گنجوی ۱۳۸۳: ۱۵۳)

پوست درخت خدنگ را «توز» نیز گفته‌اند. در مدخل «توز» نیز می‌آید: «پوست درخت توز که بر کمان پیچند و در هندوستان مرکزی، در قدیم کتابت نیز می‌کرده‌اند و حتی بر آن پوست‌ها کتاب می‌نوشته‌اند و نام چنین کتاب‌ها «پوتی» بوده است. پوست درخت خدنگ است. پیشینیان چون کاغذ امروزین بر آن می‌نوشته‌اند... چنانکه کتب یافت شده در جی اصفهانک بر توز نوشته بود. پوست زردفام درخت حور رومی است که بر کمان و زین و امثال آن پیچند». (از یادداشت‌های بخط مرحوم دهخدا). (مدخل توز). روشن است که پوست درخت خدنگ را در زین به کار می‌بردند و این پوست، رنگ روشنی داشته است همانطور که به پوست «زردفام» آن اشاره شده است. رنگ روشن سبب می‌شده است که با مرکب بر روی این پوست بنویسند و آن را به عنوان کاغذ مورد استفاده قرار دهند. به رنگ توز که پوست درخت خدنگ است، چنین اشاره می‌شود: «و توز را که گفته شد پوست درختی است و بر کمان و گلولی تیر کشند، به رنگ زرد است و به قوت، مانند ابریشم که به آسانی پاره نگردد» (واژه‌نامهک، ذیل کلمه توز). آشکار است که دوام و مرغوبیت این پوست سبب می‌شده است تا در «زین اسب» مورد استفاه قرار گیرد. همچنین کاربردهای دیگری نیز داشته است. در حاشیه برهان می‌آید:

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی ... (نوریا یا هو) ۴۷۷

پوست درخت خدنگ است و آن پوستی است که کمان‌ها و سپرها را بدان می‌پوشیدند و آن پوست را توز می‌نامیدند. ابن الندیم در باب انواع کاغذ گوید: برای آنکه نوشته جاودان بماند در روی توز که کمان‌ها را بدان پوشند چیزی می‌نوشتند. درخت خدنگ همان است که از آن تیر خدنگ و زین خدنگ را می‌گرفته‌اند پس پوست آن بجای کاغذ و نیز برای پوشیدن روی کمان و سپر و زین اسب بکار میرفته است و از الیاف آن پارچه‌ای می‌بافته‌اند که توزی خوانده می‌شده است و آن از لباس‌های تابستانی بوده است مانند کتان. یاقوت حموی اشتباه می‌کند که اسم این پارچه را از اسم شهر توز (توز، توج) در خوزستان مشتق می‌داند... (خلف تبریزی، مدخل توز)

در این بیت از اسفرنگی، زین خدنگ به سبب رنگ روشن و زردی که داشته، استعاره از «روز» قرار گرفته است و ارجح است. پوست پلنگ و زین پلنگ، دورنگ و سیاه و سفید است و نمی‌تواند استعاره از روشنایی روز قرار گیرد.

بر کرده / تر کرده

در بیت زیر:

همچون شمع در آتش دل تر کرده به شکر تو زبان را

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۱۵۱)

نیز ضبط نسخه «A» که «بر کرده» می‌باشد، ارجح است؛ زبان برشده شمع، زبانه آتشین شمع و شعله آن است که به بالا کشیده شده است و اگرچه شمع، درونش آتشین است و از درد می‌سوزد ولی با این حال، برای شکرگزاری زبان خود را بیرون آورده است.

فالح / فالج

در بیت:

با شکوه کمال تو کم زدع فالج سحر از ید بیضاء

(همان ۱۸۲)

نسخه‌های «A/ E/ J»، ضبط «فالح سحر» را آورده‌اند که ارجح و برگزیده است؛ چرا که «فالح» اسم فاعل از فلاح است و همچنین می‌تواند صیغه مبالغه باشد مثل زاهد، فالح در معنای کسی که در سحر بسیار زبردست و چیره دست است به کار رفته است. معنای بیت نیز چنین است که «با دیدن کمال تو، فالج سحر و آنکه در سحر استاد است از سحر دست کشید».

همان‌طور که حضرت موسی با معجزات خود ید بیضاء و عصایی که به مار مبدل می‌شد، ساحران را مغلوب خود کرد. «ید بیضاء» اینجا مطلقاً در معنای معجزه آمده است.

کتف صبح / کتف قطب

در بیت:

رشته سبچه پروین چو فرو ریزد چرخ باد صبح از کتف قطب ردا برگیرد

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۱۰۹)

نیز نسخه‌های «A/G/H»، «کتف صبح» ضبط کرده‌اند که ارجح است. باد صبح، ردای شب را گرفته و ردای روز را به صبح، بخشیده است. «رشته سبچه پروین» استعاره از ستارگان خوشه پروین و در کل، ستارگان است که وقتی فرومی‌ریزند (از آسمان محو می‌شوند)، روز فرار می‌رسد. ردا و طیلسان نیز همواره به صبح و آفتاب نسبت داده شده است بخصوص در شعر خاقانی بسیار است:

محرمان چون رداء صبح درآرند به کتف کعبه را سبز لباسی فلک‌آسا بینند

(خاقانی ۱۳۸۲: ۹۵)

بر کتف آفتاب باز ردای زر است کرده چو اعرابیان بر در کعبه مآب

(همان ۴۱)

مستان صبح چهره مطراً به می‌کنند کاین پیر طیلسان مطراً برافکند

(همان ۱۳۳)

جَبَّارَن / عِیَّارَن

در بیت:

شحنهٔ چشم تو آن ترک سیه‌پوش که هست بر سریر ستم اقطاعده عیَّاران

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۳۳۸)

نیز ضبط نسخهٔ «A»، «جَبَّارَن» می‌باشد که درست است؛ بین جَبَّار و ستم، تناسب است و جَبَّار در عربی به معنی «ستمگر و ظالم» می‌باشد. شاعر چشم را به شحنه‌ای مانند می‌کند که در ستمگری از همه جَبَّارَن فراتر رفته و پادشاه جَبَّارَن است؛ چرا که «اقطاع» و «اقطاع دادن» کار

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی ... (نوریا یا هو) ۴۷۹

حکومت‌ها و پادشاهان بوده و زمین زراعی بوده که به طور محدود و برای مدت زمانی معین به لشگریان و دیگر گروه‌ها واگذار می‌شد و شاعر با این توصیف قصد بیان این نکته را دارد که جبّاران و ستمگران دیگر از ستم و جبر او تنها نصیب و بهره و اقطاعی دارند و او اقطاع ده، جبّاران و ستمگران زمان است و ستمگران زمان در ستم و ظلم از او نصیب و سهم برده‌اند.

سیه پیر / سیه تیر

در بیت زیر:

چو روز دولت بدخواه تو سیه پیر است چرا به دود فنا می‌کند خضاب آتش

(اسفرنگی، ۱۳۹۶: ۳۶۲)

نیز ضبط نسخه‌های «A/E/H»، «سیه تیر» می‌باشد که ارجح است؛ یکی از معانی تیر، تیره است که در لغت‌نامه‌ها در معنی آن نوشته‌اند: «تیره و تاریک (برهان) (فرهنگ جهانگیری) (آندارج) تاریک (شرفنامه منیری) (نقل از دهخدا، مدخل تیر). تیر، در معنای تیره در ابیات زیر از سوزنی سمرقندی آمده است:

پیری چو عمر من به مه و سال صید کرد شد روزهای روشن من چون شبان تیر

(سوزنی)

روز روشن شود از هیبت تو بر دل حاسد تو چون شب تیر

(همان)

در شعر دیگر شاعران سبک خراسانی نیز این کاربرد دیده می‌شود. در بیت فوق، تناسب بین تیر (تیره) و روز، این ضبط را تأیید می‌کند؛ چرا که تیره، صفت روز است. روز تیره و روز سیاه نیز کنایه از روز بدبختی و مصیبت است حال آنکه ترکیب روز پیر و صفت پیر برای روز، بی‌معنی می‌نماید.

حامی / حاوی

در بیت زیر نیز:

حاوی است ملک و دین را دور زمانش آری افلاک را محیط است دور سپهر اعظم

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۳۸۳)

ضبط نسخهٔ «A»، که «حامی» می‌باشد ارجح است؛ دور زمان او و روزگار او، حامی ملک و دین است و از ملک و دین حمایت می‌کند.
گاورسه پروین / گاورسه زرین
در بیت:

گاورسه پروین از جام تو پدید آمد چون جوشد از آن غیرت در خط رقم ارزن

(همان ۴۱۵)

نیز ضبط نسخهٔ «A»، «گاورسه زرین» می‌باشد که ضبط ارجحی است؛ «گاورسه زرین» استعاره از قطرات سرخ رنگ شراب است و با واژهٔ «جام» تناسب دارد؛ قطرات شراب که از جام فرو می‌ریزد به دانه‌های گاورس زرین و سرخرنگ مانند شده که مرتبط با رنگ سرخ شراب می‌باشد. واژهٔ «پروین» در این مورد بی‌معناست چرا که با «جام شراب» تناسبی ندارد.

یتیم / عقیم

در بیت زیر نیز:

بی‌دفتر تو نسخه معنی سقیم شد وز مردن تو مادر دنیا یتیم شد

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۵۲۶)

ضبط نسخهٔ «A»، واژهٔ «عقیم» می‌باشد که ضبط ارجحی است. صفت «یتیم» غالباً برای فرزند و کودک به کار می‌رود و صفت «عقیم»، صفتی است که برای مادر کاربرد دارد. مادر دنیا عقیم شد به این معنی است که چون تو و فردی به کمالات تو دنیا بعد از تو نزیاید. صفت «عقیم» برای مادر در ابیات زیر از ناصر خسرو و سعدی آمده است:

سوی فرزند کسی شو که به فرمان خدای مادر وحی و رسالات بدو گشت عقیم

(ناصر خسرو ۱۳۷۳: ۳۴۶)

ای به حسن تو صنم چشم فلک نادیده ای ز مثل تو ولد مادر ایام عقیم

(سعدی ۱۳۸۰: ۶۸۰)

در بیت زیر نیز که بیت غزلی از اسفرنگی است:

من بحل کردم ولیکن بی‌گناه شرم دار از روی من ای شاه من

(اسفرنگی ۱۳۹۶: ۷۰۱)

ضبط نسخه‌های «A/G/H»، ترکیب «ماه من» می‌باشد، این ضبط ارجح است؛ چرا که «ماه» همواره در تاریخ ادب فارسی، استعاره از «معشوق» قرار گرفته است و اینجا نیز این استعاره آمده است. «شاه» در این مورد، نارایج است. در غزل و شعر غنایی فارسی معشوق با عنوان شاه یاد نشده است بخصوص در قرنی که شاعر در آن می‌زیسته است. در دوره‌های بعد در ابیات عرفانی، معشوق با خطاب «شاه» مورد خطاب بوده است.

۳. نتیجه‌گیری

لغزش‌های کاتبان در ضبط چه سهوی و چه عامدانه، امری محرز برای همگان است و این عامل، تصحیح متون را الزام می‌کند. مصحح متن، همواره در تصحیح، تلاش دارد با یافتن نسخه اساس، از دیگر نسخه‌ها نیز در تصحیح بهره‌برد و آنجا که ضبط نسخه اساس به علل متفاوت، مخدوش و نادرست است از ضبط نسخه بدل‌ها استفاده کند. جعفری نیز در تصحیح دیوان سیف اسفرنگی از این رویه، بهره‌برده است اما در مواردی ایراداتی فاحش در ضبط وجود داشت و مصحح ضبطی را که نادرست بوده، انتخاب کرده و در این مورد لغزش و خطا به متن راه یافته بود. او حتی در پاره‌ای موارد ضبط‌های نسخه اساس؛ نسخه A را که ضبط ارجحی بودند کنار گذاشته و ضبط‌های دیگر نسخ را آورده بود که با روش علمی-تحلیلی، صحت این ضبط‌ها اثبات شد. همچنین در مواردی ضبط دیگر نسخ، معتبر بود که در این مورد نیز با ذکر شاهد مثال‌ها از متون دیگر و همچنین با روش استدلالی، سعی در اثبات ضبط‌های این نسخ شد. دقت در ویژگی‌های معنایی، زبانی و بلاغی ضبط‌های نسخ، می‌توانست یاریگر مصحح در ارائه تصحیحی دقیق‌تر باشد. پژوهش حاضر در جهت اثبات برخی لغزش‌ها و مرتفع کردن آن، گام برداشته که در نتیجه بی‌دقتی در عوامل مذکور صورت گرفته است.

کتاب‌نامه

- اسفرنگی، سیف‌الدین الاعرج (۱۳۹۶). دیوان سیف اسفرنگ، تصحیح انتقادی فرزاد جعفری، چ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- اسفرنگی، سیف‌الدین (۱۳۵۷). دیوان، با مقدمه و تصحیح زبیده صدیقی، مولتان پاکستان، وزیر اعوان- قومی ثقافتی مرکز بهبود
- اوحدی مراغی (۱۳۴۰). کلیات اوحدی مراغی، تصحیح سعید نفیسی، تهران: امیرکبیر
- التفتازانی، سعدالدین (۱۳۶۹). شرح المختصر علی تلخیص المفتاح للخطیب القزوینی؛ تحقیق عبدالمتعال الصعیدی؛ الجزء الثاني؛ چاپ سوم، قم: دارالحکمه
- حافظ شیرازی، شمس‌الدین (۱۳۶۶). دیوان غزلیات، به کوشش خلیل خطیب رهبر، چاپ چهارم، تهران: انتشارات صفی علیشاه
- خاقانی، افضل‌الدین بدیل (۱۳۸۲). دیوان، تصحیح و مقدمه و تعلیقات به کوشش ضیاء‌الدین سجادی، چاپ هفتم، تهران: انتشارات زوار
- خلف تبریزی، محمدحسین (۱۳۴۲). برهان قاطع، به اهتمام دکتر محمد معین، چاپ دوم، تهران: کتابفروشی ابن سینا
- دولت‌شاه سمرقندی (۱۳۸۲). تذکره الشعراء، به اهتمام و تصحیح ادوارد براون، تهران: اساطیر.
- رازی، شمس‌قیس (بی‌تا). المعجم فی معاییر اشعار العجم، تصحیح علامه محمد قزوینی، تهران: کتابفروشی تهران
- سعدی شیرازی، مصلح‌الدین (۱۳۸۰). غزلیات سعدی، مقابله، اعراب گذاری، تصحیح، توضیح واژه‌ها از کاظم برگ نیسی، چاپ ۱، تهران: فکر روز
- سنایی غزنوی، مجدود بن آدم (۱۳۴۱). دیوان سنایی غزنوی. محمد تقی مدرس رضوی، تهران: کتابخانهٔ ابن سینا.
- سنایی غزنوی، مجدود بن آدم (۱۳۸۵). دیوان، به سعی و اهتمام مدرس رضوی، چاپ ششم، انتشارات سنایی
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۱). تاریخ ادبیات در ایران، تهران: فردوسی
- عطار نیشابوری، شیخ فریدالدین (۱۳۸۶). مصیبت‌نامه، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹)، شاهنامه، به کوشش جلال خالقی مطلق و همکاران، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی

نگاهی به لغزش‌ها و خطاهای موجود در دیوان سیف اسفرنگی ... (نوریا یاهو) ۴۸۳

قائمی شیرازی (۱۳۶۳). دیوان، با مقدمه و تصحیح ناصر هیری، چاپ اول، تهران: انتشارات ارسطو و گلشایی

مصطفی، ابوالفضل (۱۳۵۷). فرهنگ اصطلاحات نجومی، تبریز: انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران
منوچهری دامغانی، (۱۳۷۰). دیوان اشعار، به کوشش دکتر محمد دبیر سیاقی، چاپ اول، تهران:
انتشارات زوار

مولوی، جلال الدین محمد (۱۳۹۰). مثنوی معنوی، تصحیح رینولد ا. نیکلسون، چاپ پنجم، تهران:
انتشارات هرمس

مولوی، جلال الدین محمد (۱۳۷۶). کلیات شمس تبریزی، تصحیح بدیع الزمان فروزانفر، تهران:
انتشارات امیرکبیر

میرسلیم، سید مصطفی (۱۳۸۴). دانشنامه جهان اسلام، تهران: نشر بنیاد دایره المعارف اسلامی

ناصر خسرو (۱۳۷۳). دیوان ناصر خسرو، چاپ اول، تهران: انتشارات نگاه و علم

نظامی عروضی سمرقندی، احمد بن عمر بن علی (۱۳۷۵). چهار مقاله، تصحیح محمد قزوینی،
تهران: جامی

نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف (۱۳۸۳). کلیات خمسه، مقدمه و بازنگری م. ظهوریان چاپ دوم،
تهران: نشر طلوع

نوشین، عبدالحسین (۱۳۶۳). واژه نامک، درباره واژه‌های دشوار شاهنامه، چاپ سوم، تهران: دنیا.

وفایی، محمد افشین و فیروزبخش، پژمان (۱۳۹۹). «تصحیح ابیاتی از داستان فرود سیاوخش در
شاهنامه»، کهن نامه ادب پارسی، سال یازدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، ۱۰۷-۸۷

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی